

A magyar véderő eszméje gróf Zrinyi Miklós munkáiban.

Négy évvel ezelőtt, 1936 szeptember 2-án országos ünnepségek keretében áldoztunk azoknak a magyar és idegen hősök emlékének, akik Budavár visszafoglalásával megindították az ország felszabadítását a több mint 150 évig tartott török járom alól. Megemlékeztünk a pápa, a bécsi pápai követ áldozatkész fáradozásáról, a német és más nemzetiségű külföldi csapatok minden tisztelet megérdemlő vitézségéről és természetesen elsősorban a felszabadításban résztvevő magyar hősökről. De nagyon kevés szó esett egy olyan kimagasló magyar katonáról és emberről, akinek érdemeiről és jelentőségéről éppen a törökök végleges kiűzetésével kapcsolatban, sohasem szabad megfeledkeznünk, bár Budavár visszavételét már nem élhette meg s akkor már több mint 20 éve porladt őseinek családi sírboltjában. Gróf Zrinyi Miklósrá gondolok. Nem a szigetvári vértanúra, hanem dédunokájára, akinek alakja a magyar történet szomorú XVII. századában magasan emelkedik az ország sorsát akkor intéző vezérférfiak fölé. Ha Zrinyi Miklós nem születik, akkor a hosszú hadakozásokban kimerült, és háromfelé szakadt ország belpolitikai és vallásharcaiban széjjelbontott lakossága fásultan beletörődve sorsába, Bécstől, koronás királyától és környezétől sem támogatva hanyatlik lassú pusztulása felé.

Nem kisebb ember, mint Esterházy Miklós nádor állapította ezt meg 1641 április közepén Lippay György püspök-kancellárhoz írt levelében „... olyan elmékedéseket is hallottam, hogy az erdélyiekként az egész az a föld hódoljon be az töröknek, mivel el vannak mindenestől hagyatva s maguk elégtelenek az oltalomra s féltő, ha látják az erőt és veszedelmet közelébb hozzájuk, — mi efféle is nem menjenek, az kereszténységnek megbecsülhetetlen kárával. Ennek az országnak is az szomszéd provinciákkal együtt utolsó ruinájára, kit az ő idejében mind eltávoztathattunk vala csak kevés dolgokkal is. De az praevisió és a tempestiva provisió minálunk nem szokás.” A török még hosszú ideig űlt volna Magyarországot legtermékenyebb országrészeiben s csak jóval később hagyja el a tönkretett, kifosztott országot, amikor a

hódolt terület a török birodalom belső bomlása következtében önmagától kicsúszik kezéből. A nyugati nagyhatalmak, elsősorban pedig a Habsburgházbeli uralkodók, mint a német-római birodalom császárai is számoltak volna azzal a helyzettel, hogy a magyar ügy elveszett, a nyugati kereszténység keleti határa a Lajta folyónál kezdődik, tehát ennek a vonalnak megvédése az egyedüli és legfontosabb feladat.

A mohácsi katasztrófát követő harcok első időszaka, a végbeli vitéz várharok hőskora, a XVII. század elején véget ért. Az 1606-ban kötött zsitvatoroki béke világosan megmutatta azt, hogy a magyar nemzet életének és érdekeinek útja elvált az uralkodóház nyugateurópai és dynasztikus politikájának útjától. A német-római birodalom akkori helyzetéből és összetételéből önként adódott, hogy II. és III. Ferdinánd, végül I. Lipót császárok és királyok politikájuk súlypontját nem Magyarországra vetették, mert figyelmüket a nyugati események kötötték le. Azt nem állíthatjuk, hogy a töröknek európai hódítása, főleg Magyarország nagy része feletti uralma, nem fájt a nyugati keresztény hatalmaknak és nem akarták volna ezt a kellemetlen szomszédot Európából végleg kiszorítani. De nem tudták megérteni és megérezni a török uralom alatt közvetlenül és legtöbbször szenvedő Magyarország fájdalmát s ezért nem ismerték fel, hogy a törökök kiűzésére a leghatásosabb és leggyorsabb eszköz az lesz, ha Magyarországnak a király fennhatósága alatt álló részét hathatósan megsegítik és lehetővé teszik erre a célra egy önálló magyar nemzeti hadsereg megalakulását. Nagyon jól jellemzi egy újabbkori osztrák-német történetíró, Lorenz Reinhold, a közös uralkodó helyzetét és felfogását ebben az időben: „... ist die regelmässige Residenz des Apostolischen Königs ausser Landes geblieben. Er selbst fühlte sich gar nicht in erster Linie als Repräsentant Ungarns, Aussenpolitik und Kriegführung aber waren nicht dem Reichstag, sondern seinem Rate vorbehalten. Für diesen aber lag das Ungarland gewöhnlich weitab von den Bewegungen der europäischen Mitte, wie ein toter Flussarm, der nur bei hochgehender Flut wieder Berührung mit dem strömenden Element gewinnt.“ Ilyen körülmények között nem csodálkozhatunk azon, hogy az ország lakosságának nagy része kezdett lassan beletörődni a viszonyoktól rákényszerített helyzetbe, hiszen látta, hogy a bécsi kormánytól nem sokat várhat. Sőt a bécsi segítségnek sok árnyoldala is volt. A magyar végvárakban elhelyezett császári szoldos katonaság majdnem éppen annyira zsarolta a népet mint a török, úgy hogy a szegény dunántúli vagy délfelvidéki magyar sokszor maga sem tudta, hogy ki a nagyobb ellensége, az adóját behajtó török, vagy

a fizetlenség miatt szintén a magyar községeket zsaroló idegen nemzetiségű császári zsoldos.

Az akkori gondolkodó és cselekvő magyarok között voltak, akik érezték és tudták azt, hogy a török kiűzésére a legalkalmasabb eszköz a rendes magyar hadsereg felállítása lenne. Különösen Esterházy Miklós nádor fáradozott ebben, de a törökök kiverésének minden más szempontot félretelöl, egyetmlegesen nemzeti feladatát legelőször Zrinyi Miklós fogalmazta meg és kiáltotta világgá, a magyar katonai szakirodalomban páratlanul álló klasszikus írásaiban. Rövid életének második felében egész egyéniségét ennek az eszmének szolgálatába állította. Kezében karddal és tollal, elméjében szilárd meggyőződéssel és határozott okos tervekkel, szívében soha sem lankadó lelkesedéssel és tüzelle csak egy eszméért, egy szent célért küzdött — a magyar nemzet felszabadításáért. Maga kárán tapasztalta a bécsi udvar nemtörődöm-ségét, honfitársainak közönyös fásultságát, katonai feljebbvalóinak, vezértársainak gáncsoskodását, rosszakaratát. Jól tudta, hogy mit várhat a nyugati keresztény hatalmak segítségétől. Elsősorban a bécsi Udvari Haditanácstól, s mindezeknek egybevetésével jutott arra a meggyőződésre, hogy a nemzet megújódását, talpraállítását csak a nemzettől várhatja és követelheti. Gondolatmenetét, véderő tervét legrövidebben és legtiszábbban az „Áfium“-ból kiragadott e néhány mondatával jellemezhetem. „Ha okvetlen bizodalmat nem találunk csak a mezítelen reménységben, szükséges, hogy oltalmat nézzünk magunknak embérségében és vigyázásunkban Isten után“ ... „gondolom, hogy itt mondja valaki: mind igaz ez, de mi magunktól elégtelenek vagyunk magunk oltalmára. Úgy vagyom az, meg kell vallanunk, a török erejéhez képest mi csak nyomorultak vagyunk.“ ... „de ha a kénytelenség, szükség, fatalis necessitas megorvoslotta görögökben szívüknek lágyságát, sőt tunyaságát (a kis görög csapat hősies küzdelmére gondol. Xerxes perzsa király hatalmas seregének megverésénél), miért minékünk is, lévén szintén abban az elkerülhetetlen veszélyben ügyünk, nem csinál egy férfiú gondolkodást szívünkben, hogy vagy megoltalmazzuk magunkat vitézi módra, vagy haljunk meg“ ... „mert én nem látok egy szomszédot is, sem egy idegen nemzetet is, aki a mi kedvünkért örömet szerencséltesse a maga békességes voltát a mi veszedelmünkkel“ ... „Fegyver, fegyver, fegyver kívántatik és jó vitézi resolutio, ezenkívül én semmit sem tudok, sem mondok“ ... „ha kérdés kit kívánok oltalmamra, azt mondom, a magyart kívánom. Miért? azért mert ez a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja, legvitézebb nemzetség“ ... „csak jobbítsuk meg magunkat, szabjunk más rendet dolgainknak, tegyük régi he-

lyére és méltóságára militarem disciplinam, — egy nemzetnél sem vagyunk alább valók és ha kevesen vagyunk is, nem oly kevesen azért, hogy a török ebekkel meg ne bánassuk, hogy ily semminek tartottak minket.“

Zrinyi nem volt fellegekben járó, légvárakat építő ember. Amikor ő egy magyar véderőrendszer megalkotásával foglalkozott, nem gondolt rögtönzésekre, felületes, csak ideig-óráig használható bandériumok, felkelő csapatok hadbaszólítására. Rendes, reguláris katonaságot szeretett volna a magyar nemzet fiaiból összeállítani, olyan hadsereget, amely nemcsak képzettségében, katonai értékében, hanem felszerelésében és külső megjelenésében is teljesen egyenrangú legyen a birodalmi hadsereg csapataival.

Mielőtt véderőrendszerének ismertetését megkezdeném, vázolniom kell röviden a XVII. század közepén a török-magyar kérdés szempontjából számbajöhető birodalmi csapatok általános szervezetét és a magyar királyság és a hódoltsági területtel határos végek katonai helyzetét.

Az állandó, hívatásos hadsereg a XVI. században és a XVII. század első felében, Európaszerte még ismeretlen fogalom volt. Voltak ugyan mindenütt olyan csapatalakulatok, zsoldos csapatok, amelyek a katonai szolgálatot, a háborúskodást élethivatásnak tekintették, de ezek is csak alkalom szerint állottak össze különböző nemzetiségekből. Ha valahol már nem volt rájuk szükség, tovább vándoroltak és olyan hadvezér zsoldjába szegődtek, akinek éppen szüksége volt rájuk. Egy-egy ország védelme nem nyugodott valamilyen jól megfontolt és az ország emberi és anyagi erejéhez szabott véderőrendszer szilárd alapjain. Ha katonaságra volt szükség, akkor az uralkodók parancsára, vagy hadvezéreik intézkedésére, toboroztak meghatározott célra és időre gyalogos és lovas seregeket. Mihelyt nem volt rájuk szükség, elbocsátották őket. Sőt több évig tartó háború alatt az is előfordult, hogy összel feloszlatták, tavasszal újból összetoborozták a háború folytatására szükséges haderőt. Mindaddig, amíg a háborúk kisebb keretek között folytak s rövidebb ideig tartottak, ez a rendszer bevált. De az újkor kezdetén kitört háborúk hova-tovább mindig nagyobb kiterjedésűekké váltak, Európának mindig több és több országát foglalkoztatták, úgy hogy az uralkodóknak szakadatlanul szükségük volt, kisebb-nagyobb haderőre. Azok az országok, amelyeknek területén dynasztikus, örökösödési, vallásháborúk folytak, nem érezték az állandó hadsereg hiányát, mert a háborús korszakot rövidebb-hosszabb béke korszaka követte, amikor katonaságra nem volt szükség. De Magyarországon és az osztrák örökös tartományok keleti részein, más volt a helyzet. Az ozmán birodalomnak Magyarországon

való tényleges állapota óta, ezeken a területeken a nyugateurópai helyzettel teljesen eltérő állapot alakult ki. Sem háború, sem béke nem volt. A török megszálló haderő kénye-kedve szerint zsarolt, sőt ha a bécsi udvar békét is kötött a törökkel, ez sem biztosította a nyugalmat, mert rendszeren csak azt kötötték ki, hogy nagyobb hadműveleteket és ágyúkkal való harcot egyik fél sem kezd. A háború, szűkebb keretek közt, állandóan folyt a törökök és a végvári katonaság közt. Mivel pedig ezek a harcok végeredményben mindig magyar területen dúltak, akár a török, akár a király csapatai kezdtek ilyen aprólékharcot, a pusztítás mindig a magyart sújtotta.

A Habsburg-birodalom vezetőinek, elsősorban a magyar királynak lett volna kötelessége a magyar nemzetet mindentől megóvni oly módon, hogy Magyarországnak a töröktől veszélyeztetett területén, állandó, rendszeren fizetett és ellátott hadsereget tart fenn, különösen pedig az akkori hadviselésben nagy szerepet játszó várakat, főleg pedig a végvárakat, védelemre és kitörésekre egyképpen alkalmas várórséggel őrizteti. Mindehhez elsősorban pénz kellett. Wallhausen János, annak a kornak egyik képzett katonatudósa, 1615-ben Oppenheimben „Kriegskunst zu Fuß” című munkájában az Udvari Haditanács elégtelen intézkedéseiről és a magyarországi véderőre szánt összegek célszerűtlen felhasználásáról ezt írja: „Nun gib ich's einem jeden zu bedenken, ob man nicht in Ungarn mit demselbigen Geld, so alle Jahr Ungarn mit solcher Unordnung und Dissolution hat verzehret, hätte können Jahr aus, Jahr ein, — Continue Winter und Sommer 60.000 zu Fuß und 20.000 zu Pferd mit den schweren Unkosten, so nur in sechs Monaten jedes Jahr aufgangen, erhalten... Und wäre wohl zu wünschen, daß solche Kriegs-Disciplin möchte in Ungarn angefangen und gehalten werden, daß Jahr aus, Jahr ein, zwölf, sechzehn oder zwanzig Regimenten möchten gehalten werden continue Winter und Sommer, ich sollte verhoffen, es würde solche Disciplina nicht allein allen Kriegsleuten, sondern auch allen christlichen Potentaten nützlich und dienstlich sein.“ De az Udvari Haditanács erre a döntő jelentőségű intézkedésre nem tudta magát elhatározni.

Pedig a Rendek az ország védelmi költségeinek fedezését szintén Igezsívesekben a királyra bízták volna, sőt az 1650-és '58-ik évi országgyűlés törvénycikkei, a császártól ígértékét is szerezték, hogy a védelem költségeit a Magyarországgal szomszédos örökös tartományoktól és a Német Birodalomból is megszerzi. A tulajdonképeni hadiadót Magyarországra kivetették, sőt az országgyűlés néha még külön adókat is szavazott meg. Mindez együttevve sem volt eléggé bő forrás, mert az ország elszegényedett, területe összeszorult.

A külföldi hozzájárulás épúgy elmaradt, mint az itthoni adó-
jövedelem. De a végvári főkapitányságokat továbbra is fenn
kellett tartani. Összesen több mint 80 várban, mintegy 15.000
— 1650 óta csak 12.000 — ember látta el az országvédelem
terhes szolgálatát. De az Udvari Haditanács még ezt a kato-
naságot sem tudta rendesen fizetni s vége-hossza nem volt
a fizetetlen katonaság zsarolásainak. Ezek még a nemesi
kiváltságokkal sem törődve, a király nevében harácsoltak és
sarcolták a várak tövében és azok oltalma alatt tengődő
községeket.

Zrinyi Miklós előtt — mint említettem, — egy másik
nagy magyar, Esterházy Miklós nádor fáradozott leginkább
azon, hogy a rendszeres magyar katonaságot talpraállítsa.
Segítségére volt fáradozásaiban Lippay kancellár is, de a
pénz hiánya miatt ők sem tudtak sokat elérni. Hajnal István,
az 1642. évi meghiusult országgyűlés okmánytárához írt be-
vezetésében, igen szemléltető, összefoglaló kepet nyújt Ester-
házy sokszor meddő fáradozásáról. Hogy a reá bízott had-
fogadás milyen eredménnyel járt, arra egy jellemző példát
említ. 1641 július 17-én a király, az 1000 lovasra szükséges
pénzt egyenesen a nádor kezéihez úaltatta ki s elrendelte
másik 1000 lovas fogadását is. A pénz folyósítása azonban
késett. Közben a török békés hajlandóságot mutatott, mire
az uralkodó a 2000 lovas fogadását lerendelte. Újabb török
támadás hírére gyorsan újból elrendelte a lovasok tobor-
zását, de csak 500 lovasnak, kéthavi fizetésére elég pénz
jutott végeredményben Esterházy kezéihez. A többi pénzt
a király a főuraktól remélte összegyűjteni. Szomorúan jel-
lemző a magyar honvédelem és a királyi hatalom akkori
helyzetére, hogy az ország védelmére szükséges összegeket
az Udvari Haditanács csupán a főurak és főpapok áldozat-
készségétől remélhette. A Bécsben e tárgyban folytatott
tanácskozások alatt a magyar urak nagyon jól érezték, hogy
az ország védelmének ilyen kapkodva és ötletszerűen való
megszervezése teljesen eredménytelen, s azért mindig többen
voltak közöttük, akik egyedüli megoldásnak az állandó ma-
gyar hadsereg felállítását tartották. Jellemző erre Lósy Imre
primás indultat közbeszólása egy, 1642 június közepén le-
folyt tanácskozáson: „...rendes hadsereget kellene állítani
Wallenstein módjára és könyörögni Ófelségének, intéztesse
úgy a birodalom ügyeit, hogy romlásba ne döntsék Magyar-
országot.“

Esterházy nádor részletes tervezetet is dolgozott ki az
állandó hadsereg felállításáról, de süket füleknek beszélt.
A bécsi udvar idegenkedett az állandó magyar haderő meg-
teremtésétől, legfeljebb az esetenként meghirdetendő felkelé-
sekbe egyezett bele, de csakis a Fátarán innen, azaz attól

nyugatra eső területeken. A többi megyékben ezt nem tartotta tanácsosnak, az erdélyi események miatt. Az örökletes bizalmatlanság nemcsak Esterházy véderőtervét hiúsította meg, hanem ez volt az oka annak is, hogy Zrinyi Miklós sem tudta a magyar védelem kérdését magyar nemzeti szempontok szerint megszervezve megoldani.

Az állandó hadsereg gondolata a birodalmi hadseregben ugyan már I. Miksa és II. Rudolf császár terveiben is felbukkant, de csak a 30 éves háború folyamán, Wallenstein alatt; azután különösen III. Ferdinánd 1649-ik évi rendelkezésével kelt valósággal életre. Montecuccoli továbbfejlesztette az állandó hadsereg gondolatát s 1659-ben már 35 gyalóc-zred állott az Udvari Haditanács rendelkezésére.

Ha figyelembe vesszük azonban, hogy ez a csapatlétszám alig lehetett elég ahhoz, hogy a Német-Római Birodalom feje, a császár, egyúttal magyar király, hadat viselhessen Európa nyugati hadszínterein, akkor megérthetjük, hogy ebből vajmi keveset használhattak fel Magyarország védelmére. A helyzet tehát az volt, hogy a magyarországi várak magukra hagyatva tengődtek és verekedtek a közelükben portyázó török katonasággal, a magyar főurak, főpapok toborzott miliciáinak támogatásával. Ha pedig nagyobb török betörés, vagy hadjárat veszélye fenyegette az országot, akkor külön állítottak fel egy haderőt, vagy az örökös tartományok keleti részein, vagy Magyarország nyugati, északi szegélyén s az Udvari Haditanács előre megbeszélte haditerve szerint indították meg a hadműveleteket.

Magyarországon, főleg pedig a közvetlenül veszélyeztetett Dunántúl déli felén és a horvát határszélen, ilyen körülmények között kialakult egy egészen különleges véderő-rendszer, amelynek támaszpontjai a főurak várkastélyai voltak. Minden főúr a maga költségén tartott kastélyaiban rendszeres zsoldos lovasságot és hajdúságot. Az uradalmának különböző pontjain lévő kisebb kastélyok, gazdasági központok egyúttal egy-egy védelmi egységet alkottak, amelyek szoros kapcsolatban állottak egymással. Az uraság tisztartója, gazdatisztje, egyúttal a kis védelmi körzet katonai vezetője is volt. Valamennyien pedig szervesen illeszkedtek a várúrtól megszervezett védelmi rendszerbe, amelynek központja a várúr jól megerősített vára volt. Legjellegzetesebben látjuk ezt a véderőrendszert éppen a Zrinyi-család birtokain megszervezve. Központja, Zrinyi György — Miklós édesapja — korában Csáktornya volt. Miklós is itt telepedett le, fivére Péter pedig a horvátországi ozalji várban. Szomszédjai, a Batthyány, Nádasdy, Erdődy, Keglevich, Draskovich grófok, hasonló módon alkották meg védelmi szervezeteiket. Ha pedig arról volt szó, hogy erősebb török betörés miatt

nagyobb erővel kellett hadat viselni, akkor összevonták a várak őrségeit és a várúr, vagy a tőle megbízott, végvári verekedésekben járatos vezér alatt indultak a török ellen. Vagy egyedül, vagy a szomszédos főuraktól küldött csapatokkal összhangban. Csakis ezzel az önvédelmi szervezettel tudták Zrinyi Miklós és hűséges fegyvertársai az egyensúlyt a Dunától, úgy ahogy, fenntartani és a török dúlásokat megakadályozni. De ez a véderőrendszer, ez az elsősorban még támadásban is védekező jellegű hadviselési mód, sohasem lett volna elég ahhoz, hogy a törököt az országból teljesen kiverje és hogy egy állandó magyar nemzeti hadsereget pótolhasson.

Pedig Magyarországon az állandó hadsereg gondolatának történeti múltja is volt. Az Árpádházi királyok, az Anjouk két nagy magyar királyának állandó nemzeti hadserege után, I. Mátyás király alatt olyan magyar hadsereg lépett Európa hadtörténetének színpadára, amelyre a magyar nemzet valóban büszke lehetett. A gyenge Jagello-királyok alatt ez a szép magyar nemzeti hadsereg fokozatosan romlott, a magyar véderő eszméje, a magyar nemzet egyetemes hadviselési kötelezettségének és a katonai hivatás magasabbrendű eszméjének tudata a lelkekben kezdett elhalványulni. A mohácsi síkon hosszú időre lehanyatlott az önálló magyar nemzeti hadsereg zászlaja. Azután a kettős királyság, a belső egyenetlenség, a széthúzás részekre bontotta nemcsak az ország területét, hanem a nemzet lelki egységét is. Amikor pedig a török széles éket vert Magyarországot középebe, elválasztotta a nyugati és északi királyi Magyarországot a keleti erdélyi fejedelemségtől. Ezzel hosszú időre megakadályozta az egységes magyar nemzeti hadsereg megszületését. Ennek a király hűségén élő csonka Magyarországnak fizetnie kellett az árát. Az erdélyi fejedelmek nemzeti seregei az ő céljait kérték, nem egyszer a törökkel szövetségben, viseltek hadat: ezek tehát a királyi Magyarország számára számításba nem jöhettek. Ha tehát egy magyar nemzeti hadsereg a török hódoltság idejében létrejött, akkor annak csakis a lecsökkenett nyugati és északi magyar területen kellett összeállni. A magyar hadsereg megszervezésére feltétlenül csak olyan magyar fővezér lehetett alkalmas, aki egyrészt a magyar Rendeik, az ország bizalmát bírja, képzett, tapasztalt katona s akiben az udvar sem lát ellenséget. Mindezeket a tulajdonságokat abban az időben csak egy emberben találhatjuk meg, gróf Zrinyi Miklósban. A magyar nemzet tragikumuma, hogy ezt az igazságot Bécsben nem ismerték fel, és hogy Zrinyit korai halála megakadályozta nagy életművének befejezésében.

A Grácban, Nagyszombatban töltött tanulóévek és egy olaszországi útazás után, csáktornyai várában telepedett le s udvartartását szinte fejedelmi módon rendezte be, mint azt Löffius Jakab hollandi tudós útleírásából ismerjük. A várkastély egyik legértékesebb terme Zrinyi könyvtárszobája volt, polcain olaszországi útazásáról magával hozott latin klasszikusok és kortársai legnevezetesebb hadtudományi, politikai és költői műveinek gazdag sorozatával. De Zrinyi lelke e fényes és művelt környezetben sem puhult el. Bármennyi lelki felüdülést is okozott neki kedvelt íróinak műveiben való elmélyülés, valódi életeleme a harc. közelebbről a török uralom korlátozása, visszaszorítása volt. 1637 óta, amikor 17 éves korában a gyámság alól felszabadult, gyakran vezetett portyázásokat a török rablóbandák ellen. Ezekben a harcokban fejlődött — kezdetben kisebb keretek között — hadvezérré s itt szerezte azokat a tapasztalatokat, amelyekre későbbi seregszervezési és hadvezéri terveit építhette. Katonai rátermettségének híre hamar eljutott Bécsbe. Az Udvari Haditanács 1645-ban, egy magyar-horvát dandár élén, Magyarország északnyugati vidékére rendelte, hogy a Pucheim altábornagy vezette császári seregben I. Rákóczi György ellen vonuljon. Életében először és utoljára volt Zrinyi kénytelen ekkor, a magyar belpolitika tragikus helyzete következtében, az ónodi ütközetben 1644-ben magyar vérei ellen harcolni. Résztvett azután Wrangel svéd hadvezér hadainak Morvaországból való kiűzésében. Ferdinánd király 1646 január 26-án Zrinyit tábornokká (Ober-Feld-Wachtmeister) nevezte ki. Mint lelkiismeretes ember, ekkor kezdett behatóan foglalkozni a hadvezetés és a hadseregszervezés elméleti kérdéseivel. Belátta azt, hogy a hadviseléshez rendes, fegyelmezett és begyakorolt hadsereg kell. Ennek tisztjei — „tisztviselői“ mint írásaiiban őket nevezi — tanult, képzett emberek legyenek. Mivel pedig még a császári hadseregnek sem voltak abban az időben rendes szolgálati és gyakorlati szabályzatai, csupán egy-egy hadvezér foglalta össze tapasztalatait útasítások alakjában: külföldi mintákat keresett és azok után írta, részben fordította és kivonatolta a hadseregszervezés és vezetés kérdéseivel foglalkozó első munkáit. Ezekben az években, 1646—1660-ig, azonban Zrinyi elméjében még nem alakult ki teljesen az önálló magyar nemzeti hadsereg képe. Ez az eszme gondolatvilágában csak akkor kezdett határozottabb alakot ölteni, amikor már belátta az Udvari Haditanácsal, főleg pedig Montecuccolival való meddő vitái után, hogy a magyar nemzet élet-halálharcában magára hagyatva, senkitől sem várhat segítséget.

Hadvezéri életének ebből az első időszakából származó hadtudományi és szervezési iratai, mégpedig a „Vitéz Had-

nagy" gyűjtőnév alá foglalt katonafilozófiai remek megfigyelései és tanácsai (1640—1657-ig gyűjtögette ezeket) és a „Tábori Kis Tracta“ (1646 és 1651 között írta), a hadviselés és szervezés általános — mondjuk közép- és nyugateurópai jellegű — gondolkörében mozognak. A Tábori Kis Tracta előtanulmánya és kiegészítéseként Zrinyi zamatos magyarsággal kivonatolta, két hadtörténeti munkának azokat a részeit, amelyeket a magyar katonaság számára szükségesnek és okulásra méltónak talált. Az egyik: „Ötödik Károly császár idejében a militiáról irt tractatusból való extraktus minden rendekre nézve...“ A másik: „Schwendy Lázár militiájáról irt tractátusnak Extraktusa minden rendekre nézve.“ Ez a két munka, a Tábori Kis Tractával együtt, a magyar hadszervezés és a magyar katonaelet minden vonatkozására kiterjedő útmutató, a későbbi korok szolgálati szabályzatainak értékes magyar előfutárja.

Zrinyi ezekben a munkákban nem egy újonnan felállítandó magyar hadsereg dolgaival foglalkozik, hanem egy már kész, illetve felállított hadsereg — valószínűleg a birodalmi nagy hadseregre gondolt — keretén belül, a magyar katonaság szervezési kérdéseivel. Zrinyi ebben az írásában még nem a törököt tartja ellenségének, hanem csak általánosságban beszél ellenségről. Munkáinak célja tehát akkor még csak az volt, hogy a birodalmi hadsereg szerves részét alkotó magyar katonaság tisztelje az europaszerte bevált hadvezetési szabályokat és a Zrinyi ítélete szerint a magyarországi viszonyokra illő szervezési alapelveket magyar nyelven ismerjék meg. Ezzel kortársainak lomha és közönyös, a műveltséget fitymáló felfogását is akarta orvosolni. „Vitéz Hadnagy“ című munkájának egyik helyén olvassuk ezt a bölcs mondását: „Bánom, hogy minékünk magyaroknak egy bolond példabeszédünk vagyon az ellen, hogy nem jó papirosból hadakozni. De mennyire igazsága legyen ennek a mondásnak, lássa meg az, aki okos.“

Zrinyi e tartalmas hadseregszervezési és vezetési tervei azonban új színt és fényt kaptak akkor, amikor hadvezéri pályájának második felében, az 1650-es évek végétől kezdve, már nemcsak azon fáradozott, hogy a magyar katonaság a nyugateurópai szervezési és harcászati elvekhez igazodó reguláris katonaság legyen, hanem azon is, hogy az, önálló és csakis Magyarország felszabadítására használható magyar nemzeti hadsereg legyen. A magyar véderő eszméjének ilyen határozott nemzeti irányba való fejlődését Zrinyinél könnyen megértjük, ha röviden megismerjük hadvezéri pályafutását, az ország politikájában való jelentős szerepét és mindazokat a sérelmeket, mellőzéseket és meg nem érdemelt kudarcokat, amelyek őt 1650 és 64 között érték.

1647-ben Kanizsa alatt széjjelverte az ellene felvonuló Ali pasa sokkal erősebb seregét. Mint horvát bán, muraközi és légrádi főkapitány, a déli végek ellenállását kétszeres erővel és buzgalommal szervezte. Országgyűléseken lelkesen hirdette a felszabadítás gondolatát. De éppen ez a célja volt akkor még a legkevésbé megvalósítható, mert minden fáradozása hajótörést szenvedett a bécsi udvar és a Haditanács nyugat felé irányuló politikájának akadályai között. Az 1606-ban kötött zsitvatoroki békét 1648-ban erősítették meg újabb 22 esztendőre, mert a Habsburg-ház német-római birodalmi nagyhatalmi politikája szükségessé tette azt, hogy keleti határain béke legyen. Valahányszor Zrinyi és hűséges fegyvertársai a törökre ütöttek, jött a rosszaló íntés Bécsből. A törökök kiűzése Magyarországból, az akkori nyugati külpolitika állapotában, a bécsi udvarnak nem volt sürgős. Mivel látta a bécsi kormány nemtörődömségét, ő sem vette figyelembe a tiltó parancsokat. Tovább hadakozott a magyar területre betörő és prédáló török csapatokkal. Amikor pedig a török Erdélybe tört és Váradot is elfoglalta, Zrinyi a Mura szögében, a törökhódoltságba beszögelő területen, 1661-ben egy várat építtetett, amit Új-Zrinyi várnak nevezett.

A bécsi Udvari Haditanács a törökök erdélyi győzelmének hírére Montecuccoli gróf tábornagyot küldte Kemény János fejedelem megsegítésére. De a császári fővezér dolga végezetlenül 1661 őszén tért vissza, mert abban a meggyőződésben, hogy zsold és élelem híján szűkölködő seregével a szász városokba befészkelte törököt amúgysem tudná kiverni, nem bocsátkozott döntő csatába. Az országos felzúdulásra Montecuccoli hosszú röpiratban bizonyította hadviselésének helyes voltát és a kudarcot a magyar katonaság és vezetőinek alkalmatlanságával akarta megokolni. Zrinyi névtelen válaszában éles és erélyes hangon utasította vissza Montecuccoli vádaskodását. A kettőjük között már régóta — főleg a hadvezetés elvi kérdéseiben — fennálló ellentét, azután nyíltan is kifejezésre jutott.

Ugyancsak 1650 és 60 között érte Zrinyit életének egyik legnagyobb csalódása. A Pálffy Pál nádor halálával megüresedett nádori székre kétségkívül ő volt a legalkalmasabb. Az ország többsége, politikai és felekezeti különbség nélkül őt szerette volna a magyar állami ügyek élén látni. De éppen határozott hazafias pártállása, befolyása, nagy tekintélye voltak az okai annak, hogy a király környezetében Zrinyi ellenségei jutottak szóhoz. A király választása 1655-ben nem reá, hanem a sokkal tehetségtelebbről Wesselényi Miklórra esett. Másik nagy csalódása akkor érte, amikor kénytelen volt belátni, hogy az az erdélyi fejedelem, **II. Rákóczi György**, akit ő rendkívül nagyrabecsült, sőt a Habsburg-ház kihalása

esetén mint nemzeti királyt szívesen látott volna Magyarország trónján, könnyelmű kalandba vezette erdélyi seregét. A szerencsétlen lengyel háború nemcsak Rákóczi vesztét, hanem Erdély pusztulását is okozta. Ekkor ült le Zrinyi csaktornyai íróasztalához, és szívének minden keserűségét kiöntötte, „Török Áfium ellen való orvosság“ című leggyönyörűbb munkájában: „Imé kiáltok, imé üvöltök, halj meg engem élő magyar, ihon a veszedelem, ihon az emészto tűz... nem használ itt senkinek az az ártatlanság, nem a türes, és együgyűség... Több száz esztendejénél már, hogy a frigynes árnyéka minket nem nyugodtat, hanem rontott... De miért kell elvesznünk avagy kétségbe esnünk, míg csontainkban velő, ereinkben vér, míg Isten menyországában az mi bizodalunk lehet, míg karunkban kopját, markunkban szablyát szoríthatunk?“ Ebben a munkában azután végleg kialakult Zrinyi véderőrendszerének eszméje. Már nem bízik senkiben, a külföldi segítséget szívesen fogadja, de nem számít rá, nem ringatja magát hiú reményekben, hogy a bécsi udvar végül mégis csak felébred közönyösségéből, hogy a nehézkes udvari tanácsosok és császári hadvezérek belátják azt, hogy nekik is létérdekiük ha Magyarországon segítenek. A magyar nemzet a törökkel való élet-halál harcában magára maradt. Végső elszántsággal mondja ekkor Zrinyi: „Az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannoniában. Hic vobis vel vincendum, vel moriendum est.“

Mindezek után tisztán áll előtte a magyar jövő képe. Magyar nemzeti hadsereg nélkül nincs élet, nincs szabadság, s ezt a hadsereget csakis az ország, a nemzet, az egész lakosság egyetemessége állíthatja talpra. Áfiumának egyik fejezetében a magyar véderő eszméjét szabatosan így határozza meg: „Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettől a fenforgó véstől meg akar szabadulni, ha magának, posteritásának megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében; de nem úgy mint eddig, hanem jóval is másképpen. Mert nem elég az, hogy minden particularis embernek legyen fegyver házánál, noha annak is úgy kell lenni, hanem hogy az ország tartson egy armádát készen, aki minden felé, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron oda mehessen, ahová szükség kívánja. Ez minden fundamentomja a mi megmaradásunknak.“

Hogy mennyire igaza volt Zrinyinek, amikor a török kiűzését minden vonatkozásban magyar ügynek tartotta, bebizonyították az 1662-ben kezdődött újabb török háború eseményei. I. Lipót király, illetőleg haditanácsosai, nem fogadták el Zrinyinek azt a nagyon is megokolt és nagyon helyes tervét, hogy a következő hadműveletek súlypontját a Dunántúlra vessék. A fővezérséget nem Zrinyire, hanem Monte-

cuccolira bízták és Zrinyi haditervét mellékfeladatként olvasztották az általános haditervbe, amelynek célja a Duna vonalának megtisztítása és Buda felszabadítása lett volna. Zrinyi 1665 telén sorozatos győzelmekkel megtisztította a Dráva mellékét a töröktől és annak legfontosabb átkelőjét, az eszéki Dráva-híd északi felét is felgyújtotta; de már Pécs és Kanizsa ostrománál, vezértársai ellenkezése miatt, nem tudott győzelmet aratni. A török pedig ezalatt helyreállította az eszéki hidat és Zrinyi nagy fájdalomra 1664 június elején elfoglalta Új-Zrinyivárat. Ekkor már Montecuccoli is belátta, hogy a Dunától déli vidékén kell a döntést keresnie. Seregét odavezette, de csak lassan, a metodikus hadviselés szabályai szerint haladt, hogy a veszteségeket elkerülje. Zrinyi elkeseredett hangú memorandumban tiltakozott Montecuccoli nehézkes hadviselése ellen, de eredménytelenül, mert a hadiszerencse mérlege 1644 augusztus 1-én Montecuccoli javára billent. Szentgotthárdnál találkozott a külföldi csapatokkal, főleg franciákkal megerősített birodalmi sereg Köprili Ahmed nagyvezir seregével és azt döntő nagy csatában megverte. Az Udvari Haditanács diadalmaskodott, Bécs fellelegzett és ünnepelte a nyugati kereszténység nagy diadalát, Magyarország pedig tovább szenvedett. Csak a Zrinyihez hasonló nagy lelkek és hazájuk sorsát szívükön viselő emberek látták azt, hogy az ország sorsa semmit sem javult ezzel a győzelemmel. A szégyenletes vasvári béke betetőzte a magyar ügy pusztulását. A birodalom győzött, de a török továbbra is birtokában tartotta Magyarország leggazdagabb részeit. Pár hónap múlva Zrinyit a kurzaneci erdőben egy vadkan szétmárcangolta s ezzel eltűnt a magyar életből az a nagy ember, aki képes és alkalmas lett volna arra, hogy nemzetét a nyomorúság, megaláztatás korszakából szebb jövő felé vezesse.

Az önálló magyar nemzeti hadsereget Zrinyinek életében nem sikerült felállítani, de azok az értékes írásai, amelyek a magyar véderő eszméjével foglalkoznak, megmaradtak, és érdemesek arra, hogy a magyar történetírás és a katonai tudományokkal foglalkozó szakemberek, az eddiginél sokkal nagyobb figyelemre méltassák. Olyan megfigyelések, tervek, tanácsok ezek, amelyek mindig időszerűek és magyar haderőink minden mostani és eljövendő korszakában is használhatók.

Zrinyi Miklós véderőterveit legjobban a Tábori Kis Tracta, a Vitéz Hadnagy és az Áfium című munkáiból ismerhetjük meg. Negyedik munkájában, a „Mátyás király életéről való elmélkedések”-ben ugyan szintén találunk olyan gondolatokat és megjegyzéseket, amelyek ezzel a kérdéssel foglalkoznak, de ennek a munkának más a célja, s ennek megfelelően inkább kormányzati és állambölcseleti fejtege-

tésekkel foglalkozik. A Tábori Kis Tractában és az Áfiumban találjuk a nemzeti hadsereg megszervezésének konkrét, számokban is kifejezett adatait és a hadsereg tagozódására, a fegyvernemek egymásközötti arányával, a hadsereg ellátásával, kiképzésével, alkalmazásával foglalkozó gondolatokat. Röviden: a katonai élet külső megnyilvánulására vonatkozó részletes szolgálati útmutatásokat. A Vitéz Hadnagy-ban és az Áfium némelyik fejezetében viszont a böleselkedő hadvezér, a tudós Zrinyi szól hozzánk és tárja ki lelkét előttünk. Ezekben a művekben fejtegeti a nemzetvédelem szélesebb síkon mozgó gondolatait, a Discursusok, Aforizmak, Centuriák fejezeteiben pedig a régi klasszikusok és a nevezetesebb kortársak műveiből merített példákat, tapasztalatokat magyarázza és alkalmazza a különleges magyar viszonyokra.

Zrinyi prózai írásainak későbbi magyarázóik gyakran emlegetik, hogy ő voltaképpen nem volt önálló gondolkodású író és hadseregszervező, mert nemcsak munkáinak külső alakját, feldolgozási módszerét kölcsönözte idegen mesterektől, hanem hadvezetési és szervezési gondolatait és terveit is. Ez igaz, ezt Zrinyi maga sem tagadja. De lelki függetlenségére és nagy gyakorlati érzékére vall, hogy a tőle olyan alaposan tanulmányozott és gyakran idézett régi klasszikus írók, és az egykorú külföldi haditudósok gondolatait nem szolgai módon ismétli vagy másolja. Az idegen eszméket, átalakító és alkotó képességével magyar gondolatokká fejlesztette. Amikor tehát Polybius, Vegetius, Julius Caesar, Macchiavelli, Busbequius, Gustav Adolf vagy Fraytag Ádám németalföldi hadmérnök, Montecuccoli, Schwendy, Basta, és más vele egykorú hadvezérek írásából kölcsönzi adatait, azokat rögtön a maga képére formálja át. Ezek a fejtegetések az ő tollán keresztül már olyan rendszerek, olyan eszmék tölmácsolóivá válnak, amelyeknek célja kizárólag nemzeti. Sokat tanult, okult, hogy mint mondja, „hazája szolgálatjára fordítsa“ mindazt, amit ő tud és amit az eddig tudatlan és rosszul vezetett magyar katonaság tisztjeinek tudnia kell.

Már maga az a körülmény, hogy Zrinyi nagy tudását és a magyar tiszteknek — fogyatékos nyelvtudásuk miatt, vagy egyébként is — hozzáférhetetlen külföldi forrásmunkákban foglalt hadtudományi alapelveket a XVII. században a magyar nemzeti katonasággal megismertette, elég lenne ahhoz, hogy Zrinyit legnagyobb magyar katonatudósaink és íróink élén emlegessük. És itt azt is hangsúlyoznom kell, hogy Zrinyi gondolatai nemcsak a különleges magyar-török háború szempontjából értékesek, hanem van köztük sok olyan általános, a magasabb hadvezetés köréhez tartozó — de akkor még szokatlan — tanács, amely csak jóval később buk-

kan fel a külföldi hadvezérek intézkedéseiben, sőt korszerűségét még a mai napig sem veszítette el.

Az alapgondolat, amiből Zrínyi a nemzeti hadsereg felállításának szükségét megokolja az, hogy a magyarnak Európa keleti bástyájánál magára hagyatva kell létéért élet-halálharcot vívnia. A szomszédos, vagy távolabb eső nemzeteknek ugyan szintén nem közömbös az, hogy Magyarország képes-e megmaradni ezen a darab földön, mert a török veszedelem — ha mi nem tudjuk azt feltartóztatni — az egész nyugati kereszténységet fenyegeti. Zrínyi ezért a nála szokott történelmi tárgyilagossággal ítéli meg a számbajöhető európai nagy nemzetek (lengyelek, németek, olaszok, franciák, oroszok és angolok) harckészségét és használhatóságát a magyar-török háború szemszögéből. Rövid, szabatos mondatokban olyan kiváló jellemképeket fest ezeknek a nemzeteknek katonai erényeiről vagy fogyatkozásairól és természetrajzáról, amelyeknek igazságát a magyar nemzet a világháború alatt és az azt követő évtizedek tapasztalatai után ma is felismerheti. E seregszemle végeredményeként Zrínyi kimondja. „hogy jóllehet magyar is sok helyen botlott a vitézségben, és sokszor rosszul cselekedett, mindazonáltal a derekas veszedelmek az idegenektől estek. Holott avagy nem érzették ugy nyavalyánkat, avagy a kénytelenség nem erőltette őket a szerencsétletésre mint a magyar.“ Mindebből tehát az következik, hogy „mi magyarok ne tegyünk fundamentumot senki vitézségében, hanem míg Isten kezet lábat adott, kinek-kinek, azon crölködjék, hogy az idegenek ne legyenek szükségesek principaliter, hanem accessorie, segítségképen.“ Mivel azonban kevés magyar tisztünk van, tehát szerződtesünk idegenből tanult tisztviselőket. Olyanokat, akik hadakban forgolódtak, azért: „mert nem szégyen attul tanulni, aki többet tud, szégyen megkötni tudatlanságban magát és nem tanulni. . . . de mihelyt a magyar megtanult, nem kívánok osztán ilyent is másutt keresni.“ A magyar véderőt Magyarországnak kell megteremteni, máresak azért is, hogy azok, akik esetleg támogatni akarnak, lássák életrevalóságunkat és katonai erényeinket. „Mert ha mi csak zsebben tésszük a kezünket, senki nem gondol velünk, ha nem tudom mint kérünk is segítséget.“ A magyar nemzet önvédelmi problémájának és nemzetközi helyzetének ilyen találó és éleslátású megfogalmazásával egészen a legújabb korig alig találkozunk. S ha mai szemünkkel olvassuk el ezeket a sorokat, akkor különösen igazat kell adnunk Zrínyinek, mert a nagy európai politika serpenyőjében minden nemzet ma is csak annyit nyom, amennyit belső ereje, ellenállóképessége és katonai felkészültsége ér.

A magyar haderő felállítására Zrínyi a Tábori Kis

Tractában ezt javasolja: A hadsereg létszáma legyen 24.000 fő, ehhez a sereghöz 1.000 tisztet osztanak be, tehát az egész létszám 25.000. A gyalogság és lovasság közti arányt az alkalomhoz és a térszínhez méri, a gyalogság általában háromszor annyi legyen mint a lovasság. Ha azonban a várható küzdelem színtere — mint Zrinyi mondja — „tágas helyen”, azaz síkságon várható, ahol több lovasságra van szükség, akkor a sereg létszámát 36.000-re kell emelni; a fele gyalogság, a fele lovasság. A fővezéren kívül, akit Zrinyi szerint: „igazán magyarul hadnagynak kell hívni, mert ez a szó emez szóktul ered, had és nagy — mely annyit teszen, mint a hadnak nagyja vagy eleje” — legyen a lovasságnak, a gyalogságnak külön vezére. De épen ilyen fontos a tűzérség parancsnoka, azután egy főtábornester, aki alá a műszaki csapatok, hadigépek, szerszámok, szekerek tartoznak, végül egy tábornok, a mai értelemben vett hadbiztosi szolgálatra, azaz az élelem, pénz, ruhaügyek intézésére. Egy lovasezredes alatt 10 zászló legyen (megtevel a későbbi századnak) létszáma 120 vitéz. Ugyanilyen létszáma van a gyalogságnak is, tehát mind a lovas, mind a gyalogezredek 1200 főből állnak. Ez lenne a mai értelemben vett harcoló állomány. Ezenfelül a seregnél szükséges egyéb emberek, mégpedig a műszaki szolgálatra hivatott mesteremberek, sáncolók, cselédek (a tisztek lovászai, inasai), száma 700 körül mozog, úgy hogy az ezred valóságos létszáma az 1900 főt is túlhaladja. Zrinyi igen fontosnak tartotta a had rendes fizetését és ruházkodását, mert ha a katona ezek nélkül szűkölködik, akkor: „vagy mezitelen koplal, vagy dül, foszt”. A tisztek maguk csináltathatják köntösüket, az egyenruhát így nevezi. Az altiszteknek és köztiszteknek másfél esztendőre kell kiadni a ruhára rendelt pénzt, de annak csak felével rendelkezhesenek szabadon, a másik felét összegyűjtik és abból egyforma, tisztességes ruhát kell készíttetni nekik, amely másfél évig kitart. Zrinyi a Tábori Kis Tractában igen pontos útmutatásokat ad a fegyverek fajtajáról, különösen pedig az élelmezésről és szigorúan tiltja a magunk földjén való zsákmányolást. Sőt ellenség földjén sem ajánlja ezt, mert előfordulhat, hogy az egyik zászló legénysége adott esetekben dűskálhat benne, a másik koplal és „több vitézt is kongatnak agyon a zsákmányon, hogy nem mint egy aprólék harcon.” Ugyancsak részletesen fejtegeti a lovak elosztásának és a szekerek szabályozásának kérdését. Különös gondot fordít az élelemszerzés, hordozás és kiosztás aprólékos kérdéseire. Munkája e fejezetének tárgyalásánál azonban nemcsak a hadviselés parancsoló szükségleteire gondolt, hanem az ország közgazdasági helyzetére is. Mindent lehetőleg készpénzben vásároltat, akár olcsó, akár drága az áru, mert bár a termé-

szetbeni ellátásnál a kincstár pénze látszólag kevésbé fogy, az ország, a nemzet vagyona sokkal inkább pusztul, nem is szólva arról, hogy: „jobb ha az vitéz számára más vásároljon, mintsem ő a szegény emberrel baltával áruljon meg.” (azaz erőszakkal vegye el tőle). A hadrakelt sereg szükségleteinek készpénzben való beszerzésénél Zrinyi igen ajánlja, hogy a kincstár mindent, lehetőleg a táboroktól, hadszíntértől távolabb eső városokban, falvakban vásároljon: „hadd menjen oda a pénz; mert a közelebb való városok a táborra járhatván, ott étel-ital nemével s egyébbel is kereskedhetnek; amit így hópénzére kiadott ember, — titkos más úton ismét kezében megyen. Így ezek is ismét adózhatván, a pénz majd mind ismét megtér a republica társaságában, ahonnan ismét kimegyen jövedőben. Ez a circulatio pedig oly szükséges s oly hasznos mindenben a hazában, hogy annak nagy hasznát könnyebb álmélkodva csudálni, mintsem leírni.” E gondoskodás Zrinyi nagy előrelátását, közgazdasági érzékét és sokoldalúságát bizonyítja.

Abban az egyben tökéletesen egyetért Montecuccolival, hogy a hadviselés legfőbb kelléke a pénz. De ezt a megállapítását kiegészíti azzal, hogy a háborúhoz nemcsak pénz kell: „hanem vitéz emberek és fegyver; a pénz nem mindenkor talál embert és nem mindenütt, de a fegyveres ember megtalálja őtet. Ergo: nervus belli sunt milites.”

*

* *

Nagyjában véve ezek azok az általános irányelvek, amelyek szerint Zrinyi a magyar haderőt 1646 és 1651 között meg akarta szervezni. Azt talán felesleges külön is hangsúlyoznom, hogy a Tábori Kis Tracta, mint Zrinyi minden munkája, elejétől végig zamatos, klasszikus magyarsággal van írva. De különösen megragadhatja figyelmünket, hogy, bár Zrinyi katonai munkáit külföldi források nyomán írta, még a legnehezebben lefordítható katonai műszavakra is talált megfelelő magyar elnevezéseket. Zrinyi ebben is úttörő volt. Olyan magyar katonai nyelvet teremtett, amelynek drága örökségét a XIX. században könnyelműen sutba dobták. Valahányszor Zrinyi prózai munkáiról írok vagy beszélek, szándékosan mindig újból és újból hangsúlyoznom kell: milyen fontos, hogy visszatérjünk ahhoz a főszyökeres, zamatos magyar katonai nyelvjáráshoz, amit Zrinyi Miklós megteremtett. Utána II. Rákóczi Ferenc szabályzataiban — bár már halványabb színben — még előfordulnak Zrinyi remek magyaros katonai műszavai. Sőt helyel-közzel az 1809-iki nemesfelkelés magyar szabályzataiban is találkozunk velük. De az 1848—49-i honvédsereg szabályzatainak

szerkesztői már teljesen megfélelkeztek Zrinyi Miklósról és Rákóczi-ról, és jórészt németből fordított, vagy erőszakosan képzett, magyartalan műszavakból álló katonai nyelvet alkottak. Ez a helytelen katonai műnyelv, — bár enyhébb alakban — 1869-i honvédségünkben is oly mély gyökeret vert, hogy annak hatásától még mai katonai írásmódunk sem tud megszabadulni. Csak néhány példát említek:

Mennyivel szebben, magyarosabban hangzik a német Dienstführender-ből fordított, szolgálatvezető őrmester helyett, Zrinyi megjelölése: „rendelő altiszt.” A Sanitätssoldatból lett egészségügyi katona helyett, Zrinyi „beteglátója”. A Quartiermacher-ből lett szálláscsináló helyett: „szállásosztó”. Illetmény helyett: „hópénz”, takarmányozás helyett: „abrahordozás”, zöm helyett: „derékhad”, országos jármű helyett: egyszerűen „szekér” stb. stb. Az újabbkori magyar katonai nyelv története a XVII. században Zrinyi Miklósnál kezdődik és — sajnos — már rövid idő múlva, II. Rákóczi Ferenc kora után, olyan hanyatlást mutat, amelyből való kiemelése mostani és jövőendő katonai szakíróink hálás, de nehéz feladata lesz.

A Tábori Kis Tracta és az Áfium megírása közti időben Zrinyi szorgalmasan gyarapította hadtudományi ismereteit. A zágrábi egyetem birtokában lévő könyvtárának könyvei bizonyítják, hogy nem tartozott a felületesen olvasó emberek közé. Kedvelt írói munkáinak lapjai tele vannak igen találó megjegyzéseivel. Ezeket az odavetett gondolatokat későbbi munkáiban majdnem mind felhasználta, sőt egy-egy ilyen jegyzetét néha a Vitéz Hadnagy bölcs mondásai között részletesen is kidolgozta. Az egyetemes hadtörténet szempontjából nagy veszteség, hogy Zrinyi ezt a munkáját csak magyarul írta. Ha ez a műve latinul, olaszul, franciául vagy németül is napvilágot lát, akkor nem utolsó helyet foglalhatna el Montecuccoli, Schwendy, Basta, Fraytag, Wallhausen és többi tudós katona kortársainak hadtudományi művei között.

Zrinyi legutolsó nagy munkája, írói tevékenységének betetőzése és egyben a magyar véderő eszméjének legerősebb, leghatározottabb megnyilvánulása, a „Török Áfium ellen való orvosság” néven ismert és írójának lelkiségét leghívebben visszatükröző műve. Ebben a munkájában az elmúlt évtizedek tapasztalatai után, már kizárólag arról az önálló és állandó magyar hadseregről beszél, amelynek *egyetlen* célja, Magyarország felszabadítása, a török kiűzése. Számolva az ország szétdarabolásával és a Dunántúl hadászati helyzetével, e hadsereg szervezési és létszámadatai lényegesen eltérnek a Tábori Kis Tractában kifejtett javaslataitól. A török végleges kiűzésének az egyedüli és legrövidebb útja az, ha az ország felszabadítását a Dunántúlon kezdik a török-

kök Eszék mellett épített hídjának elfoglalásával. Véderő-tervezetében ő tehát nem foglalkozik a királyi Magyarország többi részeinek, a Csallóköznek és a Felvidéknek katonai megszervezésével, mert azt a haderőt, amivel ő a Dunántúlt meg akarja tisztítani, elégnek tartja ahhoz, hogy a török uralmát végleg letörje. Ha a török a Dunántúlról kipusztul, az egész Duna vonala felszabadul és minden átkelési és előnyomulási lehetősége a Dunántúl felé lehetetlenné válik, akkor pedig a felvidéki és alföldi török várak és helyőrségek támogatás nélkül elsorvadnak s elpusztulnak.

Zrinyinek ez a számítása az adott körülmények között feltétlenül helyes, mert az eszéki híd volt a török legfontosabb összeköttetése hátszágával. Ahhoz, hogy ezt a feladatot elvégezze, a Zrinvitől javasolt véderőrendszer, azaz a dunántúli magyar hadsereg felállítása megadta volna a lehetőséget. Ezt a hadsereget az ő véderőgondolata szerint, úgy akarta a nagy birodalmi hadsereg keretébe illeszteni, hogy ez az *ország* hadserege, a *király* hadseregevel és a végbeli várak rendszerével egymást kiegészítve, alkosson egy zárt védelmi egységet.

Végig futva az Áfium gondolatmenetén, Zrinyi véderő-eszméje a következő képet mutatja. Arra az alapra építi terveit — mint említettem — hogy mi magyarok másra nem számíthatunk, élet-halálharcunkat tehát magunknak kell megvívni. Arra az ellentetésre, hogy hiszen megpróbáltuk azt sokszor, de sohasem értünk el eredményt, őszintén, minden kertelés nélkül megmondja a kételkedőknek, hogy ennek magunk vagyunk az okai. „Amíg a mi *militaris disciplinánk in flore* volt, Mátyás és más vitéz királyok alatt, sohasem szakadtott markunkban a szándékunk. De meg kell vallanunk: olyan messze estünk mi mostani magyarok a régiektől, hogyha előljönnének mostan más világról azok a mi vitéz eleink, sem mi őket, sem ők minket meg nem ismerhetnének.“ Feltárja és ostorozza a magyar nemzet fogyatkozásait, hibáit, nem azért, hogy becsmérelje nemzetét vagy kishitűséget keltsen, hanem azért, mert... „ha a magunk fogyatkozásait megismerjük, könnyebb annak orvoslása.“ Kemény szavakkal megrója a tunyaságba, közönyösségbe merült nemességet. Kevélykedik ugyan titulussával, de otthon ül tétlenül s fiai vagy otthon, vagy más magyar úr udvarában élék léha életüket. Mégis, Zrinyi csak a magyart kívánja nemzete oltalmára, mert ez „... a legalkalmasabb, legerősebb, leggyorsabb és ha akarja legvitézebb nemzetség.“

A magyar nemzet tehát tartson egy „örökös“, azaz állandó armadát, amelynek létszáma a szükség szerint nagyobb vagy kisebb legyen. Olyan időkben, amilyenben

akkor Magyarország élt, vagyis amikor Zrinyi szavaival: „...nem volt ugyan nyilvánvaló hadakozás, hanem békeségnek homálya, aki alatt mindazonáltal az országunk igen megromlék, ...” — tartson az ország 4.000 gyalogost, 8.000 lovast, tehát összesen 12.000 embert fegyverben. De ezt a hadsereget jól fizesse, fegyvelje és megszervezésénél, a katonák kiválasztásánál tartsa szeme előtt azokat az örök-érvényű igazságokat, amelyeket már a Zrinyitől leggyakrabban idézett Flavius Vegetius Renuat. Krisztus után a IV. vagy V. században állapított meg. Nem lehetetlen az, amit Vegetius a katonától kívánt, nem kell ehhez semmi más, csak elszánt akarat. De szakítani kell azzal a helytelen felfogással, hogy a hadfogadásban csak a nemességre nézünk. „...A jó nemest, a jó katonát inkább kell venni ha vagyon, — de ha nincsen, a hadinépet a köznép soraiból kell előállítani.” Ez, a nemzetnek Zrinyi szerint sokkal értékesebb eleme, mint az elpuhult nemes, az udvarokban mulatozó katona, vagy a faluról-falura kóborló s a szegényembert nyomorgató zsoldos. Ahhoz, hogy valaki jó magyar katona legyen, nagy önmeztagadás és fegyvelemtisztelet kell. „...Aki vitézkedni akar, álljon be a megmutatott hadi-rendbe, aki nem akar, legyen úr, legyen főember, legyen polgár, legyen mesterember, de szabadlegény ne legyen, mert ez corumpálja a többit is.” Zrinyi ezzel a mondásával a katonai, vitézlő rendet magas színvonalra emeli. A nemzet lakosságát az országvédelem szemszögéből két csoportba sorolja. Az egyik, a vitézlő rend, a hadinép, — amelynek hivatása Zrinyi szemében: „a legtündöklőbb a legbecsületesebb foglalkozás.” A másik, a földesúr, a városi polgár, a mesterember, mindegyik a maga hatáskörében mozditja elő a haza sorsát. Csak egyfajta embernek nincs létjogosultsága a hazában: a semmirekellő, vándorló, fosztogató, kóborló szegénylegénynek.

De azzal, hogy a magyar katonaságot így megtiszteli és kiemeli az ország lakosainak sorából, a hadviselést nem teszi ennek a rendnek kizárólagos kötelességévé, mert ahhoz, hogy a nemzet fennmaradását biztosítsa, szabadságát kivívja: „...az egész ország, az egész nemzet unanimitas consensussa kelletik. Mindnyájunknak kell ebben concurrálnunk és ezt a militaris disciplinát megszabnunk, kit törvényképen tartunk nagy sacramentum módjára, mert ehhez sok dolog szükséges.”

A javasolt 12.000 főnyi katonaságot, mint ő nevezi: „az ország katonaságát”, következőképen illeszti be az egész ország védelmi rendszerébe. Az első védelmi vonalat, általában véve a végbeli katonaságot, tehát a várnak őrségét is, fizesse a király. Ez a „királyi katonaság” elegendő lesz

ahhoz, hogy a végeken folyó kisebb csatározásokat megvívja. A várkapitányoknak kémeik útján tájékozva kell lenniök a törökök szándékáról. Ha nagyobb ellenséges sereg törne magyar területre, akkor a szomszédos végvárok kapitányai, a végbeli generálisok, gyűjtsék össze a szomszédos várak nélkülözhető katonaságát és vezessék az ellenség elé.

Ha a török igen nagy erővel közeledik — a generálisoknak természetesen ezt is előre kell tudniok — akkor a veszélytől legközelebb érintett vidék generálisa forduljon segítségért az *állandó magyar hadsereghez*, mint Zrinyi nevezi: „a derék magyar táborhoz, kinek magyar generálisa legyen. Az osztán a jó exercitátus hadával menjen oda, ahová kelleik, avagy küldjön amennyi kelleik segítséget.” Ennek a hadseregnek hadbalépése azonban olyan határozott legyen, hogy a töröknek minden próbálkozástól elmenjen a kedve. „Ennek más remediumot nem mondok, hanem arculcsapásért kettőt és hármat is adunk. Mert valamig mi erre nem resolváljuk magunkat, szintén mi oly békességben leszünk, mint eddig voltunk, mint a láncon tartott ebek.”

Ime Zrinyinek ezekben a gondolataiban nemcsak a végbeli hadakozás lényege és értelme rejlik, hanem olyan messzelátó, és korát megelőző hadászati alapelvekinyilatkoztatása, amelyet minden későbbi gondolkodó hadvezér tervében megtalálhatunk. Ez az *aktív védekezés* gondolata. Az ország védelemre van kényszerítve, de — s ezt az igazságot a birodalmi hadsereg akkori vezérei közül leginkább Zrinyi ismerte fel és követte — a legjobb védelem a támadás. Az ellenséges betörés elhárítására nem elég az, hogy bevárjuk őt a végvárok falai alatt és onnan véres fejjel visszaűzzük. Ha nagyobb erővel jön magyar területre, akkor a magyar hadsereg kíméletlenül támadja meg és necsak visszaverje, hanem, mint írásainak más helyein is mondja, addig harcoljon vele, amíg meg nem semmisíti.

Zrinyi munkáiban általában nem beszél arról, hogy a magyar hadsereget az ország határán kívül is kellene a szükséghez képest hadba vezetni. Csupán egy levelét ismerjük eddig, amelyben ez a terv is felbukkan. Az 1663/64-iki hadjáratnak Regensburgban megfogalmazott hadterve szerint, Zrinyi — két tábornok társával együtt — azt a feladatot kapta, hogy a Dunántúlon kösse le a törököt és ezzel megkönnyítse a Montecuccolitól vezetett főserég előnyomulását a Duna mentén. Zrinyi ezt a feladatát is támadó szellemben oldotta meg és 1663 telén, sorozatos kisebb győzelmek árán megtisztította a Dráva vidékét. Úgylátszik ekkor érlelődött meg benne az a terv, hogy hadai élén Török-

országba tör. 1665 december 30-án írta Csáktornyáról Esterházy Pálnak a következő levelet: „Kötelességemet akarom kegyelmednek megmutatnom, édes Gróf uram, mert parancsolt is ez iránt kegyelmed, s adom tudására, hogy az imperiális hadakkal egy nagy expeditiót akarok Törökországba csinálni, a kik mellett a horvátországi hadakat is elviszem, tizenkét ágyuval. Azért, ha kegyelmednek kedve legyen hozzá, a mint hogy kérem is kegyelmedet, érisen egyet Bottáni (Batthyányi) Christoph komám urammal és — jöjjön el együtt kegyelmével. Hozzon mind gyalogot, mind lovast mentül többet és idegeneket is. Híja el magával valaki honn van, úr és főember. Assecurálok kegyelmedet, ha az lsten kegyelmes szemmel nézni fog reánk, most egyszerű kell megrontanunk úgy azt a darab Törökországot, hogy sok esztendeig azután had reánk ne jöhessen.”

Zrinyi Miklósnak ebből a nagyszabású haditervéből nem lett semmi. Nem tudjuk, hogy elküldte-e ezt a javaslatát Bécsbe, de ha megtette, tervét bizonyára elvetették, mert nem illett a regensburgi általános haditerv kereteibe. Zrinyi, mint alvezér, a birodalmi hadseregben olyan eleven erő volt, amellyel Montecuccoli nem tudott bánni, olyan tettekre kész vezető és a mindig támadó harceljárásnak olyan lelkes, meggyőződéses képviselője, akit nem akartak megérteni. Az akkori módszeres, a veszélyt, veszteséget kerülő, az ellenséget inkább fárasztó, mint pusztító hadviselés korszakában, Zrinyi fergeteges harceljárását idegenkedve nézték. Pedig a magyar-török hadszíntéren ez a hadviselési mód lett volna a helyénvalóbb.

Zrinyi a 12.000 főből álló és a törökkel kötött béke korszakában elegendőnek vélt hadseregét csak a nagyobb veszély esetén lényegesen szaporítandó hadsereg keretének tartotta. Mert ha komolyabb háborúra kerül a sor, akkor nemcsak 12.000 embert kell felfegyverezni, hanem az egész nemzetet. S nem kell attól félni, hogy esetleg még így is gyengébbek vagyunk a töröknél. Virtussal, vitézséggel kell megelőznünk, felülmúlnunk ellenségeinket. Az ország geopolitikai és geostratégiai helyzetét is igen helyesen ítélte meg. Más nemzetek, kiktől messze van az ellenség: „öltözhetnek bíborba, bársonyba, kamukába, de mi magyarok, akik a pogánnyal ennyi kárunkkal összebomlottunk és háborodtunk, nem viselhetünk egyéb öltözetet fegyverderéknél, páncélnál, egyszóval vasnál és fegyvernél.” Xenofon egyik mondására hivatkozik, hogy akinek fegyvere készen van, és elszántan küzdeni akar, annak sok barátja és kevés ellensége lesz. A magyar is csak akkor élhet nyugodtan ha... „egész nemzetünket fegyverezve tegyük rendben, legyen elegendő ágyunk és mindenféle hadiszerszámunk. Ha

így lesz dolgunk, felelek éltedig, az idegeneknél is elegendő segítséget találunk.“

Zrinyi agyában sok olyan újszerű gondolat születt meg, amelynek hadászati vagy harcászati értékét csak a későbbi korok hadvezérei ismerték fel. A módszeres hadviselés korszakában, Zrinyi minden vonatkozásban a lüktető, erélyes támadó harceljárás híve volt. Hogy ebben neki volt igaza, azt néhány évtizeddel később Savoyai Jenő herceg döntötte el, aki háborúiban bebizonyította, hogy a törököt csakis támadó hadjáratokkal lehet az országból végleg kiverni. Zrinyi írásaiban a hadviselés olyan elveit is megtaláljuk, amelyek, mint örökérvényű katonai igazságok századok mulva Nagy Frigyes, Napoleon hadvezetésében is felismerhetők. A fegyvernemek értékelésében szintén messzire megelőzte korát. Nagyon helyesen ítélte meg a gyalogság, lovasság feladatait, sőt az akkor még nagyon kis szerepet játszó táborig tüzérség alkalmazására a Vitéz Hadnagy egyik alfejezetében olyan tanácsokat ad, amelyek abban az időben még szokatlanul hangzottak. Amikor még a Tovasság volt a csatadöntő fegyvernem, már felismerte a gyalogság fontosságát. „A gyalog az ereje a hadakozásnak, ő viszi, ő tartja a várakat, a sáncokat és jobbára ő rajta fordul minden operáció.“

Ugyancsak már Zrinyinél megtaláljuk a napoleoni háborúk óta olyan gyakran idézett és Napoleontól különösen az 1805-iki ulmi hadjáratban alkalmazott meghatározást, amelyet később mint Moltke seregvezetési alapelvét a későbbi szakírók tömören így fogalmazták: „getrennt marschieren, vereint schlagen.“ Zrinyi a Tábori Kis Tractában ezt így mondja: „a tábort (tábor elnevezés alatt akkor nem a háborúban pihenő katonaságot, hanem általában egy seregtestet értettek) „el kell szaggatni menéskor, harckor egyben jöhet két három tábor is, de úgy, hogy *egy* legyen a feje mind a háromnak.“

Zrinyi több mint két évszázaddal megelőzte korát azal az előrelátásával, amellyel a hadviselést az ország egyetemleges kötelezettségévé tette. Áfiumában több helyen is hangsúlyozza, hogy az egész ország, az egész nemzet egyetértésével, együttes közreműködésével lehet csak a honvédelem magasztos feladatát megoldani. „Ha azért hadakozás volna, nem tíz, tizenkét ezer embert kellene felfegyvereznünk, hanem az egész nemzetünket jó módjával.“ Ma a XX. század közepén, amikor a jövő háborújára való felkészülés, mint napról-napra halljuk, a nemzetek teljes erejének igénybevételét követeli, amikor a serdülő diákyerektől a hajlottkorú emberig, mindenki — férfi, nő egyaránt — kénytelen lesz a hadviselésbe vagy annak segéd-

munkálataiba valami módon bekapcsolódni és a honvédelemben, a maga helyén tevékeny részt venni. A háborús totalitás gondolatát Zrinyi — mint az más írásából is kitűnik — úgy értelmezte, hogy a magyar honvédelem nemcsak egy kisszámú hivatásos hadsereg feladata, gondja és dicsősége, hanem az egész nemzet egyetemes kötelessége. „Mindnyájunknak kell ebben concurrálnunk.” Karddal, tollal, pénzzel, mindenki azzal, amije van, járuljon hozzá a hadviseléshez. Ne költekezzék felesleges módon és mindenekelőtt segítse a katonaságot, ahol csak teheti. Fogjon össze minden magyar, készüljön fel lélekben és testben a törökkel való nagy leszámolásra, mert ezen fordul meg a nemzet sorsa, jövője.

Ugyancsak újszerű gondolat az is, hogy Zrinyi Miklós a magyar véderőrendszer megalkotásánál még az akkor teljesen szokatlan rokkantellátásról sem feledkezett meg. Azt javasolta, hogy a zászlóalj kincstartója a katonaságnak járó pénznek legalább nyolcadik részét ne fizesse ki, hanem gyűjtse, hogy: „legyen a katonának mit elővenni, ha rabság, betegség vagy sebek megnyomnák.”

A XVII-ik de még a XVIII. század első felében is, a hadviselő felek őszel rendszeren téli táborokba szálltak és a hadakozást tavasszal folytatták. A tétlenséget gyűlölő Zrinyi itt is új eszméket hangoztatott. Azt javasolta, hogyha nyáron esetleg erősebb ellenséggel szemben sikert nem remélhetünk, akkor télen kell a háborút folytatni, amikor a török pihenőre tér. Ha tehát előnyösebbnek látszik, akkor a hadsereg rendezkedjék be nyáron védekezésre, télen támadásra. Olyan szokatlan tanács és javaslat volt ez abban az időben, hogy a bécsi Udvari Haditanács nehézkes, kockázatot nem szerető tagjai — ha esetleg Zrinyi ezt ott is előadta — bizonyára fejcsóválva hallgatták a nyugtalan magyar gróf türelmetlen tanácsait, és igazolva látták róla alkotott nézetüket. Katonai érényeit Bécsben is elismerték, de ötletszerűen, hebehurgyán hadakozó, terveit gyorsan változtató és fékezhetetlen természetű embernek tartották. Pedig Zrinyi nem volt az. Amiről a bécsiek azt hitték, hogy ötletszerűség, az az adott helyzetnek megfelelő gyors cselekvőkészség volt. A terveket gyorsan változtató természet pedig, a magyar-török végbeli hadakozás különleges helyzetében, nagyon is szükséges gyors helyzetbírálát és világos hadvezéri pillantás. Azonban a későbbi korok külföldi történetkutatói már sokban igazat adtak Zrinyinek. Krones Ferenc, neves osztrák történetíró így jellemzi: „Kampflustig, ein Meister des kleinen Kriegs, voll Ehrgeiz und leidenschaftlicher Hast, schwer verträglich, aber ein vornehmer Charakter, der niedriger Mittel unfähig ist.“

Zrinyi Miklós gróflban a magyar hadtörténet olyan kimagasló egyéniséget tisztelheti, akinek nemzetfelszabadító tervei nemcsak általános nemzeti szempontból voltak úttörő jelentőségűek. Zrinyi hadvezér, a hadseregszervező, a tudós író katona, munkáiban olyan magyar véderő rendszert dolgozott ki, amely valóban alkalmas lett volna arra, hogy a XVII. század állandó magyar nemzeti hadseregét megteremtse. Az ő véderőterveiben megtaláljuk mindazokat az alapelemeket, amelyek a magyar nemzet természetrajzához alkalmazkodva, a nemzeti védelem akkori követelményének minden tekintetben megfeleltek. Igen jól jellemzi Zrinyit Andrássy Gyula: „Gazdagabbá és szebbé tette a magyar történelmet... Példája lelkesít és tetterre buzdít halála után is. Tanításai ma is igazak, politikája” — nyugodt lelkiismerettel kiegészíthetjük, véderőpolitikája is — „a változott időkhöz mérten ma is az egyedül helyes.“

Markó Árpád.

FORRÁSMUNKÁK.

Zrinyi Miklósnak, a magyar véderő reformjával és a védelem megszervezésével foglalkozó terveit, katonatörténeiszeknk közül eddig egyedül Rónai-Horváth Jenő ismertette a Magyar Tudományos Akadémia kiadásában 1891-ben megjelent művében. Gróf Zrinyi Miklós a költő és hadvezér hadtudományi munkái” című könyvében és a Hadtörténelmi Közlemények különböző évfolyamaiban Zrinyi háborúival foglalkozó értekezéseiben. Széchy Károly Zrinyi életrajzában, a Magyar Történelmi Életrajzok” sorozatában, részletesen ismerteti Zrinyi terveit és működését a Dunántúl védelmének megszervezésében és magyarázza behatóan munkáinak hadtudományi jelentőségét. Nagy Edith Budapesten 1954-ben kiadott tanulmányában — „Esterházy Miklós nádor, Zrinyi Miklós és Esterházy Pál nádor honvédelmi politikája” — helyes szempontok szerint ítéli meg Zrinyi honvédelmi terveit. Azonban mind Széchy Károly, mind Nagy Edith munkái hadtörténelmi szempontból kevesebbet mondanak Rónai-Horváth Jenő munkáinál. Zrinyi véderőszeméit csak általános, inkább belpolitikai szempontok szerint méltatják, de nem foglalkoznak kellő nyomatékkal azok katonai, hadtudományi jelentőségével. Zrinyi hadvezéri és hadseregszervezői tevékenységével, munkáinak későbbi magyarazói is foglalkoznak, de járt úton haladnak, Rónai-Horváth és Széchy nyomán.

Zrinyi hadvezéri méltatását, valamint a vele és működésével foglalkozó irodalom részletes felsorolását lásd a Magyar Szemle kiadásában 1959 tavaszán kiadott: „Gróf Zrinyi Miklós prózai munkái” című könyv tőlem írt bevezetésében és szövegmagyarázataiban. Mostani értekezésem megírásánál, az említettekén kívül, főleg a következő forrásmunkákat használtam fel: Hóman—Szekfü: Magyar Történet, első kiadás V. kötet. —.—.—.— Meynert: Geschichte des Kriegswesens und der Heerverfassungen in Europa, III. kötet Wien, 1869. —.—.—.—; Meynert: Das Kriegswesen der Ungarn. Wien 1898. —.—.—.— Wrede: Geschichte der k. und k. Wehrmacht I. kötet, Wien 1898. —.—.—.— Leitfaden der allgemeinen Kriegsgeschichte, Wien 1896. —.—.—.— Teuber—Ottenfeld: Die

österreichische Armee, 1700—1867 — Wien 1900. —.—.—.— *Hajnal István*: Az 1642. évi meghiusult országgyűlés időszaka, Budapest 1930. —.—.— *Pilch Jenő* szerkesztésében: A magyar katona. Vitézségiünk 1000 éve, I. kötet, Budapest. —.—.— *Ujhelyi Péter*: Az állandó hadsereg története, Budapest, 1914. —.—.— *Bubics—Merényi*: Herceg Esterházy Pál nádor, Budapest, 1895. —.—.—.— *Markó Árpád*: A felszabadítás eszméjének magyar apostola. (Tanulmányok Budapest múltjából V. kötet. Budapest, 1936.)
